

İZMİR'DE İLK KOOPERATİFLEŞME ÇABALARI

Zeki ARIKAN

Türkiye'de kooperatifçiliğin tarihi, XIX. yüzyılın ortalarına kadar geri gitmektedir. Köylü kitlelerinin yaşama koşullarının gittikçe kötüleşmesi murabahacıardan oldukça yüklü faizle alınan borçların üreticileri yoksullaştırması, Türkiye 'de, kooperatifleşme fikrinin doğuşuna ortam hazırlamıştır diyebiliriz. Böyle bir düşüncenin öncülüğünü de büyük devlet adamı Mithat Paşa yapmıştır. Mithat Paşa Tuna vilayeti valiliğinde (1864-1868) bulunduğu sırada, Tasarruf Menafî sandıkları kurmakla, Türkiye'de, kooperatifleşmeye doğru ilk adımı atmıştır. Nitekim Mithat Paşa, üreticilerin kendilerine gerekli olan krediyi düşük faizle sağlayabilmeleri için birçok köydeki sahipsiz toprakları imece yoluyla işlettirerek elde edilen ürünlerin bedelini her kaza merkezinde toplattırdı. Böylece Ziraat Bankası'nın ilk çekirdeği olan Menafî Sandıkları kurulmuş oldu(1). Kooperatif terimini karşılamak üzere, XIX. yüzyıl sonlarında, "Teavün Şirketleri" deyimi kullanılmış, ancak doğrudan doğruya "kooperatif" sözünün kendisi II. Meşrutiyet'ten sonra ekonomi dünyasında yerini almıştır(2). II. Meşrutiyet'ten sonra, Ahmet Cevat (3) başta olmak üzere bir çok aydınlar özellikle tüketim kooperatiflerinin savunulması doğrultusunda büyük bir çaba gösterdikleri gibi, İttihatçılar da kooperatifçiliği destekler bir politika izlemekten geri kalmadılar(4).

XX. Yüzyıla girerken, İzmir'de, belirli bir sistem içinde olmamakla, hatta "kooperatif" sözü dahi kullanılmamakla birlikte, bu yolda belirli bir çabanın gösterildiğine tanık oluyoruz. Gayrimüslim esnaf, murabahacı ve selemcilerin köylülerin varını-yoğunu alıp götürün baskılarına karşı 1316(1900) yılında, İzmir'de "Köy Bakkalları" kurulması girişimi, köy tüketim kooperatifçiliğine doğru atılmış önemli bir adım olarak düşünülebilir(5). Burada Ziya Somar'ın deyimiyle, "...yerli ihtiyaçları kendiliğinden meydana gelmiş, fikrî ve iktisadî zaruretlerin

1-Seçil Akgün, "Midhat Paşa'nın kurduğu memleket sandıkları: Ziraat Bankasının Kökeni", **Uluslararası Midhat Paşa Semineri**, Ankara, 1986, 185-211.

2-Zafer Toprak, **Türkiye'de "Millî İktisat"** (1908-1918), Ankara, 1982, 212.

3-Ahmed Cevad, **İktisatta İnkılab: İstihlak Teavün Şirketleri**, İstanbul, 1330. Ahmed Cevad'ın bu konudaki diğer yazıları için bk.Z. Toprak, a. g. e., 437.

4-Feroz Ahmad, **İttihatçılıktan Kemalizme**, (Çev. Fatmagül Berktaş), İstanbul, 1985, 34-80.

5-Ziya Somar, "İzmir ve Köy Bakkalları", **Ekonomî Mecmuası**, 1 (1943), 9-10, 22; Aynı yazar, **Genel Kooperatif Bilgisi**, İzmir 1944, 76. Somar, bu eserlerinde kooperatifçiliği ekonomik bir kurum olarak ele almakta, ancak onun toplum ahlakına dayanmak koşuluyla yaşayabileceğini savunmaktadır. Onun rolü bir "hal çaresi" olmak değil, bugünkü karmaşık sosyal ve ekonomik koşulları içinde ekonomik yönden güçsüz ve yetersiz olan kitleleri maddeten ve manen kurtarmak olmalıdır (Kırs. **Ekonomî Mecmuası**, 6-7 (1944), 20). ayrıca 2. Somar, "Kooperatifçilik : Çıkar ve çıkmaz yollar (kırs **Ekonomî ml Mecmuası**, 2 (1943), 12-15.

eseri" olan bir kooperatifçilikle karşılaşmış bulunuyoruz(1).

Köy Bakkalları fikri, Aydın(2). valisi Kâmil Pâşa'nın(3). köylere gönderdiği bir genelgeye dayanmaktadır. Vali Paşanın bu genelgesinde; köyün bankeri, sarrafı, esnafı demek olan köy bakkallarının köylüyü soyan, ağır borçlar altına sokan, haraca kesen zararları belirtilerek, bu bakkalların kaldırılması isteniyor ve yerlerine köylüler tarafından açılacak ortak köy bakkallarının yararları açıklanıyordu(4). O sırada İzmir'de yayınlanmakta olan Ahenk gazetesi(5) bu genelge çerçevesinde bir anket açtı. Köy bakkallarının kötülüklerinin önlenmesi (men-i mazarratı) ve bunlara yeni bir şekil verilmesi yolunda açılan bu ankete verilen karşılıklar; XX. yüzyıl başlarında köylümüzün içinde bulunduğu sosyal ve ekonomik koşulları bütün çıplaklığıyla gözler önüne sermekte, murabahacılığın, tefeciliğın nasıl bir hastalık olarak sosyal yapımızı kemirdiğini açıkca ortaya koymaktadır.

Ahenk'e gönderilen yazılarda ileri sürülen düşünceler iki ana noktada toplanabilir: Bunlardan birincisi, köy bakkallarının köylüyü nasıl yoksullaştırdığını açıklamaktadır. İkincisi ise, ürünü daha tarlada iken, elinden çıkan köylülerin içinde buldukları sıkıntıdan nasıl kurtulabilecekleri çarelerini araştırmaktadır. Burada, bu ankete verilen yanıtlar çerçevesinde konunun aydınlatılmasına çalışılacaktır. Öncelikle şunu belirtelim ki, Ahenk gazetesinde böyle bir anketin açılmasından önce, ekonomik konulara ağırlık veren yazıların gündeme geldiği görülmektedir. Nitekim, gazetenin sürekli ya zararından Ali İrfan Eğribozi, bütün ilerlemelerin ve başarıların güçlerin birleştirilmesine ve sermaye birikimine bağlı olduğunu

1-Z. Somer, "Köy bakkalları", göst. yer, 10.

2-Merkezi İzmir olan Aydın vilayeti o zaman Aydın, Saruhan, Menteşe ve Denizli sancaklarını kapsıyordu (Bk. Ö. Ergenç, "Salnamelerde İzmir", 1885-1985 Türkiye İkonomsininin 100 Yılı ve İzmir ve İzmir Ticaret Odası Sempozyumu, İzmir, 1985, 141-151.

3-Yalnız ilk cildi yayınlanmış bulunan Kâmil Paşa'nın anıları (Hatırat-ı Sadr-ı Esbak Kâmil Paşa, İstanbul, 1329, krş. A. Rasim, İki Hatırat Üç Şahsiyet (naz. İ. Olgun), İstanbul, 1976) çoğu Doğu Rumeli ve Mısır sorunlarına ilişkin olmak üzere büyük ölçüde resmi belge suretlerini içermekte, paşanın Aydın valiliği (1895-1907) dönemini kapsamamaktadır. Kâmil Paşa'nın Aydın valiliği için bk. Hilmi Kâmil Bayur, Sadrazam Kâmil Paşa Siyasi Hayatı, Ankara, 1954; krş. İ. Hakkı Uzunçarşılı, "II. Abdülhamid devrinde Kâmil Paşa", Belleten, 74 (1955), 203-245; Hikmet Bayur, "Yeni Bulunmuş Bazı Belgelerin Işığında Kâmil Paşa'nın Siyasal Durumu", Belleten, 137 (1971) 96-106; İbnülemin Mahmut Kemal, Son Sadrazamlar, IX, 1373-1381. Kâmil Paşa'nın Aydın valiliğine ilişkin olarak dönemin İzmir basınında (Hizmet, Ahenk) oldukça ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgiler öğrencilerimizden Sevim Arslan tarafından bitirme tezi olarak derlenmektedir.

4-Sadrazam Kâmil Paşa, daha Evkaf nazırı iken 1883'te çiftçileri tefecilerin elinden kurtarmayı düşünmüş ve bunun için "credit foncier" niteliğinde bankalar kurulmasını önermişti (Kamil Bayur, Sadrazam Kâmil Paşa, 92-93). Kâmil Paşa'nın Midhat Paşa'nın kurmuş olduğu Menafi Sandıkları'na işlerlik kazandırmaya çalışması, Ziraat Bankasını yeniden düzenleyerek çiftçiye kredi kaynakları yaratma girişimleri gözönüne alınırsa köy bakkallarına önyak olan düşüncesi daha iyi anlaşılır (Bk. Hikmet Bayur, "Yeni Bulunmuş...", göst. yer, s.62-63; 107-117).

5-Bu gazete için bk. Ziya Somar, Tevfik Nevzat İzmir'in ilk fikir ve hürriyet kurbanı, İzmir, 1948, 61-73.

savunan uzun bir yazı kaleme almıştı(1). Bu yazıda, bugünkü uygar toplumların bütün ilerleme ve gelişmelerinin "İttihad-ı kuvvet ve Mezc-i server" sayesinde olduğu savunuluyordu: "Şirketler sayesinde ki bir vakit şu kitle-i muazzamanın ekser aksamı ve cihatı meçhulümüz iken, bugün cüz'i bir zaman zarfında devri-âlem etmek eshel-i umurdan bulunuyor". Ali İrfan Eğribozi, "rekabet hissinden mahrum" olmamızdan, birbirimize güven duymamızdan büyük şirketler kurmadığımızı, önemli işlerde olağanüstü başarılar gösteremediğimizi belirterek yabancıların beş parasız gelip de, kısa süre içinde milyoner olduklarına da dikkati çekmekte, bunları görüp, "haset ederek altınlarımızı yalnız kâşanelere, mağazalara, apartmanlara hasır" etmememizi salık vermektedir.

Ahenk'in 5 Teşrinievvel 1316 tarihli sayısında "Köy bakkallarının Men-i Mazarratı" konusunda imzasız olarak, oldukça uzun ve ayrıntılı bir yazı çıkmıştır: Bu yazı, "köy bakkallarının mazarratı yalnız maddi değildir", diye başlamakta, ve bunların "fahiş fiatla, fahiş faizle köylülerimizi bir ihtiyaç ve zaruret-i daimaya duçar eyledikleri" üzerinde durulmaktadır. Gençlerimizi her türlü fenalığa alıştıran, kötülüğe iten de bu köy bakkallarıdır. Fakat, "bunlar men olunabilir mi?" Ticaret serbestliği olduğuna göre, bunların dükkanlarının kapatılması ve köylerden uzaklaştırılmaları sözkonusu değildir. "Çünkü köyler bakkala muhtacdır". Dün eşya ile köylüleri aldatan gezginciler, bakkalların rakibi olmakla birlikte, bunların da uzaklaştırılmalarından bir yarar sağlanamayacaktır. O halde, "Köylülerin şirket tesisiyle, bakkalara, gezgincilere rekabet edecek" bir duruma gelmeleri, Ahenk'in açtığı anketin ruhuna daha uygun düşmektedir.

"Evet, şirkete şehirlerde de, şiddetle muhtacı. Bugün, herşeyi şirket vücuda getirebilir. Lakin böyledir de, biz niçin şirket akdedemiyoruz? Bu sebebi, seviye-i maneviyemizde aramalıyız. İlimimiz, fikrimiz, ahlakımız şirket tesis edebilecek bir halde midir? Bunu tedkik etmeliyiz. Şirket ne demektir? İctima-i kuvva değil mi? Sermayeleri, akılları, fikirleri cem edeceğiz, münferiden vücuda getireceğimiz şeyleri vücuda getireceğiz. Bu cem de bu ictima da bir ahenk ister. Bunu husule getirecek efrad münferiden yapabilecekleri işleri yapmalı; sonra daha yapılacak işlerin mevcut olduğunu hissetmeli, sonra bunları da münferiden yapmak kabil olmayacağını anlamalı ve böyle anlayanlar taaddüd etmeli, şirket akdini lüzum görmeliler...". Oysa köylülerimiz bu halde olmadığı gibi şehirlerimiz de değil. "Halbuki bizim köylülerimiz bu halde mi? Ya niçin değil, hatta şehirlerimiz bile değil. Niçin Çünkü fikr-i acizanemce ticaret, ziraat, sınaat şirketleri akıl fikir şirketlerinden sonra gelir de ondan. Anın için bizde akıl fikir şirketleri mevcut değildir. Efrad arasında teavün fikri mefkuddur". Bunun başlıca nedeni "fikr-i teavün" olmayışında yatmaktadır. Sonuç olarak, Ahenk'in açtığı "müسابakaya girmek" için bu yazıyı yazmadığını söyleyen yazar, "köylülerin şirket akd etmeleri" gibi isabetli bir fikrin üzerinde durulması gerektiğini savunmaktadır.

1-"Kâffe-i Terakkiyat ve muvaffakiyat ittihad-ı kuvvet ve akd-i şirkete menuttur", Ahenk, 7 Eylül 1316. İzmir'de yayınlanan Türkçe gazetelerin halkı ekonomik konularda aydınlatmaya büyük bir önem verdikleri anlaşılmaktadır. Sözelimi ilk Türkçe gazetelerden biri olan ve 1876 -1877'de çıkan İzmir gazetesinin ilk sayılarının "bend-i mahsus"larında ekonomik konulara açıklık getirmeye çalışan bir dizi yazılara rastlanmaktadır.

Bu yazıdan sonra Mehmet Şeref'in "Köy bakkallarının men'-i mazarratı" başlığını taşıyan uzun bir makalesi yayımlandı(1). Ahenk'te iki gün önce yayınlanan imzasız yazı, Mehmet Şeref'in makalesinin çıkış noktasını oluşturmaktadır: "Seviye-i maneviyemizi araştırmak, ilmimiz, fikrimiz, ahlakımız şirket teşkil edebilecek bir halde midir? Bunu bulmak, en nihayet şirketlerin suret-i teşkilinden bahs etmek lazım geliyor... Bunlar öyle vâsi zeminler ki herbiri üzerinde zavallı beynim aylarca düşünmek ihtiyacını hissediyor. Gözlerim o satırları süzerken birinden diğerine atlamak istemiyorum...". Yazar, "bize nisbetle pek sade" görünen köy yaşantısını derinlemesine anlamanın, incelemenin gerekli olduğu üzerinde de duruyor. "Yaz ve güz mevsiminde köylünün hayatı; medid , birbirine ulanmış bir çalışkanlıktan ibarettir. O, gözünü boğazına kadar daldığı çiftten kaldıramaz; mazurdur. Köylünün terbiye-i maneviyesine vakıf olunacak zaman kış hengâmıdır". Köylerde şu son zamanlarda gittikçe artan kahvelerde iskambil oynamak, yahut bir oda açarak, bir ahıra toplanarak avazı çıktığı kadar bağırarak.. İşte kış günleri böylece boşuna akıp gitmekte kahvehane oyunlarının fenalığı da gittikçe artmaktadır. Oysa bu boş zamanlar ne kadar iyi değerlerdirilebilir? İşte köylüyü asıl borca sokan, batıran da bu kış mevsimidir. Kışın o korkunç soğukları ortasında kasabaya inmeyen köylü, evde erzakının eksildiğini görünce doğru bakkala koşar. Hatta parası olsa bile, alışkanlık haline geldiği için veresiye alır. Sözelimi dört ayda üçyüz kuruşluk eşya alır. Halbuki bu üçyüz kuruşluk borç, harman zamanı o kadar şişer büyür ki, koca bir tarlanın bir yıllık ürününü alın teriyle birlikte yutar. Köylü bu borcun bu kadar yükseklere çıktığını anlayamadan, beş altı katını verir. Kaldı ki "Köydeki bakkallar esir-i menfaat ve müterakkıb-ı fırsattır" .Bunlar köyün bütün servetini o mülevves dükkanlarına yığmak isterler. Gençleri içkiye alıştıran da onlardır. Bakkal dükkanının iç tarafına konulmuş olan fiçı, bu köylü dimağını buharlaştıracak kadar zehir doludur. Bu yüzden ortaya çıkan felaketler, insana kan ağılatmaktadır. Sefaletin köylerdeki "manzarası pek iğrenç, pek müthiştir". Köy bakkalları şehirlerin ihtiyaçları ortasında yetişmiş kimselerdir. Bunlar çıkarlarını bir başkasının "mazarratında arayan takımdandır"... Bir bakkal köylüden bir menfaat bekler. Köylü o menfaata istihkaksız verirse, bakkala hak kazandırmış olur. Bugünkü uygar dünyada, hiç bir toplum içinde "bir fert bir ferde istihkaksız menfaat vermemiştir". İşte bakkallar bu ilişkileri bilmeyen köylülerin ellerinden istedikleri kadar alırlar. Şimdi köylüler bu düzeyde iken, "henüz menfaat ve istihkak" ne demektir anlayamayacak durumda iken, onlara şirket kurdukmak mümkün müdür? Şirket bir kişinin yalnız başına çıkaramayacağı bir işi bir kısım insanların biraraya toplanarak yapmaları anlamına gelmektedir. Köylerde durumu diğer komşularından iyi olanlar, bir araya gelerek köyün yıllık ihtiyaçlarını düşünüp, bir şirket kurabilirler. Sonuç ve çözüm olarak Mehmed Şeref şunları öneriyordu:

"Her köyde mektebe muttasıl bir bakkal dükkanı olmalı. Harman zamanı her hane köy cemaati namına muayyen bir miktar sermaye vererek bununla bir dükkanın malzemesi tedarik olunub, ne alındıysa üç nüsha defteri yapılmalı. Köyün iffet ve istikamette müstehir ahalisinden iki kişi ve daha ziyade adam oraya konmalı. Bu defterlerin biri bakkalda, biri cemaatin reisinde, birisi de hoca

1-Ahenk, 5 Teşrin-i evvel 1316.

efendide durmalı, muhasebe vakti muayyen olmalı...Şahis namına şirket teşkil edebilmek bizim köyler için müsait değildir. Böyle cemaat namına şirketten çok faideler çıkar, irtibat samimi olur, esbab-ı terakki düşünülür, oraya yavaş yavaş maarif ayak atar."

Yarışmaya katılan yazılardan bazıları köylüye mektup biçiminde kaleme alınmış, bu bakımdan köylülerin anlayacağı yalın bir dille kavramlar kullanılmıştır. Torbalıdan Yazıcıoğlu Mustafa ile, vilayet maiyet memurlarından Fahri'nin Atça'da Mehmed Ağa'ya yazdığı mektup buna örnek olarak gösterilebilir(1): "Ahmed Ağa, bizim Nikoli işittiğimize göre çok zengin olmuş, köyün kıyısında Ömergilin koca tarlasını da almış, dükkanı büyümüş. Zeytinliklerden çok mahsul alıyormuş. Bizim burada da bir Haralambomuz var. Az zamanda çok şey edindi. Hepimiz parayı, öteberiyi ondan veresiye alıyoruz. Ama herif size deyiverem, pek insafsız. Sizinki de öyle değil mi?" Bu mektup İstanbul'dan gelen Mehmed Bey'in ağzından köylülere şunu salık veriyordu: Mehmed Bey'in bize öğrettiği şudur ki: Köylülerimizden parası olanlar kaç kişi olursa olsun hallerine göre ortaya birer sermaye koyacak, bu böyle oldu mu; içimizden en ziyade hesap ve yazı bilen bir adama ayda münasib bir maaş tayin ettikten sonra, o bize ne lazımsa gidip İzmir veya Aydın'dan toptan alıp köye getirecek. Ve ortaya konan para içinden tutulacak dükkana koyarak bize satacak, ve hem de fiatı az karlı olacak. Yani yapacağımız masrafı çıkarmak üzere, eşyaya ehven fiat koyacağız. Bir de ayda bir defa dükkanın hasaplarına hepimiz veya içimizden en namuslu ve muteber bir kaç kişi olduğu halde gözden geçirerek fenalık ve emniyetsizlik olmamasına gayret edeceğiz. Fakat şimdi azıcık sıkılacağız. Çünkü sermaye lâzımdır. Artık bunu ne yapıp yapıp etten dişten artırıp bulmalıyız. Bunu büyük şehirlerde insafsız satıcılarına karşı yapıyorlarmış. Hatta Mehmed Bey, Fransızca da bilirmiş de, bunun bize adını da deyiverdi. Dilim dönmez ki söyleyem. Durunuz bakayım, şöyle bir şeydi: "Teavün Şirketi".."

Ahenk'in yarışması İstanbul'da bile ilgi uyandırmıştı. Buradan gazeteye bir yazı gönderen Esad(2), köylülere seslenerek şunları yazıyordu: "Sizin için hayırlı, faideli bir emirnameyi geçenlerde vali paşa hazretleri bütün köylere dağıttılar. O emimamede size diyorlar ki:

-Köylerinizde bir takım insafsız bakkallar vardır; bir çok gezdirici çerçiler de köylere daima uğrarlar. İşte bu bakkallar, çerçiler kırk paralık şeyi köylülere beş kuruşa satar, parasını alır. Yahut kırk paralık birşey için köylülerden yedi-sekiz kuruşluk zahire alır. Böylelikle o zavallı köylüleri aldatırlar. Daha doğrusu her vakit köyleri soymakla keselerini doldururlar, zengin olurlar.

Bunun çaresi köylüler kendi aralarında, yani köy ahalisinden bir çokları, mesela yirmi kişi ikişer mecidiye sermaye koyup da, yakın kasabalardan köydeki dükkanlarına kırk mecideyelik mal getirseler o dükkandan herşeyi ucuz alsalar, dükkanda mal eksildikçe içlerinden üç dört kişi şehre, kasabaya gidip ne lazım ise alıp yerine koysalar bir daha o eski bakkallar ile çerçilerden bir şey almaya hacet kalmaz. Kârları da kendi keselerine girer. Hem kimse paralarını bedava yere kapamaz. Böylece gitgide zengin de olurlar. Hem kendileri rahat ederler, sandıklara borçlarını kolay kolay verirler".

1-Ahenk, 13 Teşrin-i evvel 1316.

2-Köylülere pek ziyade faideli bir emirname", 14 Teşrin-i evvel 1316

Ahenk'e gönderilen yazılar köy bakkallarının çok kısa bir süre içinde nasıl zenginleştiklerini bütün ayrıntılarıyla gözler önüne seriyordu. Akhisar Belediyesi'nden Halil İbrahim(1) bunların "bir kaç sene zarfında akıllara hayret verecek derecede bir meblağ-ı azimi" topladıktan sonra "büyük şehirlere gelerek büyük ticarethaneler sahibi oldukları herkesçe bilinmektedir. Bunlar önce beş-on kuruş gibi az bir sermaye ile köyde bir bakkal dükkanı açmakta, ve köy halkına harman vakti vadesiyle eşya satmaktadırlar. Eğer köylü borcunu zamanında ödemezse "yüzde yüz faizle" bir başka zamana ertelenmektedir. Borcun ertelenmesi her ne kadar köylüyü memnun etmekte, hatta köy bakkalına karşı minnet duyulmasına neden olmakta ise de doğrusu evvelce almış olduğu yüz dirhem şekerin yüzelli, elli dirhem kahvenin yüz dirheme çıkışından haberi yoktur. Diğer mal ve eşyaya yapılan zam da bakkalın insafına kalmıştır. Köylü, öncelikle bu bakkalların zarar ve ziyanından kurtarılmalı, sonra da köy adına köy ihtiyar heyetinin gözetim ve yönetiminde bir bakkal dükkanı açılmalıdır. Her yıl başında herkesin hesabı görülerek borcu olana gerekli kolaylıklar gösterilirse köy halkı zarara uğramamış olur. Artık muhtekir de böyle düzenli bir biçimde yönetilen dükkan karşısında direnemeyecektir.

Ahenk'in 17 Teşrin-evvel 1316 tarihli sayısında köy bakkalları ile ilgili olarak çıkan M. Cemşit ve Cemil imzalı yazılar da doğrudan doğruya köylülere hitaben yazılmıştı. Bu yazılarda köy bakkallarının nasıl kısa sürede köylünün sırtından zenginleştiklerini bir takım hesaplarla kanıtlamaya çalışıyorlardı. Cemil şöyle diyordu: "Kardaşlar! Bilirsiniz ki bütün köylerde birer bakkal dükkanları vardır. O bakkal dükkanlarının sahipleri ekseriyetle Yanya ' dan Karamandan gelmiş bir takım Hıristiyanlardır. Bunlar köylerimize geldiği zaman ancak beş on kuruş sermayeleri bulunur iken aradan bir iki sene geçer geçmez bu bakkalların tarla, bağ, bahçe, at aldıkları ve aradan üç dört sene geçtikten sonra da köylerin adeta birer çorbacısı olduklarını da bilirsiniz. Beş kuruş senede beş kuruş kazanabilir. Fakat hiçbir zaman beş kuruş bir senede beşyüz kuruş kazanmaz. Bunu da size daha açık anlatayım. Elinizde bulunan tarlanıza beş kile buğday ekerseniz harman vaktinde yirmi beşten elli kileye kadar mahsul alabilirsiniz. Yoksa beş kile diktiğiniz bir tarladan beşyüz kile mahsul kaldıramazsınız. Böyle değil mi?

Beş kile buğday nihayet elli kileden ziyade mahsul vermediği ve beş kuruş ta senede nihayet beş, on kuruştan ziyade para kazanmak mümkün olmadığı halde bir iki kuruş sermaye ile başlayan bakkallarını z nasıl oluyor da bir senede beş , altı bin kuruş kazanmağa muvaffak oluyorlar. Bunu hiç düşündünüz mü?"

Vali Paşa'nın buyruğunu yerine getirmenin güç olmadığını belirten yazar, köylülerin kendi aralarında " güzelce konuşup üç senden, beş benden diyerek ortaklama bir bakkal dükkanı açmaları"nın gerekli olduğu üzerinde durmaktadır. Fakat köylülerin şirket kurmalarının teknik yönden zorluğuna da değinen yazar, Ziraat Bankası'nın yalnızca köylülere yardımcı olmak ve "onları muhtekirler, selemciler ellerinden" kurtarmak için kurulduğuna da dikkati çekmektedir. O halde Ziraat Bankalarının kuruluşundaki bu amaç gözününe alınarak köylülerin ortak bir bakkal dükkanı açmaları için gerekli sermaye bu banka tarafından sağlanmalıdır. Böylece, "Bakkallar yüzünden köylülerin duçar oldukları gadr ve

İtisafa nihayet verilmiş olur". Gerçi köylerde Ziraat Bankalarına ait olmak üzere bakkal dükkanları açılması ilk bakışta garip gibi görünürse de biraz düşünülecek olur ve bankaların kuruluş amaçları incelenirse bu konuda "garabet" olmadığı sonucuna varılır.

Köy bakkallarının zararlarının önlenmesi ve köylülerin kendi aralarında sermaye koyarak her köyde birer bakkal dükkânı açmaları konusunda ileri sürülen görüşlerin yanında eğitimin yaygınlaştırılması üzerinde de durulması dikkatimizi çekmektedir. Böylece, köylülerin birer bakkal dükkânı açmalarının sorunu çözemeyeceğini köylülerin okur-yazar bir duruma getirilmesinin zorunlu olduğunun savunulması köy davasının ele alınışındaki tutarlılığı açıkça ortaya koymaktadır.

Muharrem Hilmi(1), "Her milletin medar-ı hayatı olan maarif'in her nerede gelişmiş ise ticaretin de orada geliştiğinden söz etmekte, bu yüzden herşeyden önce köy okullarının düzeltilmesi, köy çocuklarının eğitilmesinin gerekli olduğunu savunmaktadır: "Evet madem ki herşey maarifle vücuda gelir. Şu halde köy mekteplerini, köy çocuklarını daye-i terakkinin ağuş-ı terbiyetine alması çaresini düşünmeliyiz. Zira maarif oralara daha ayak basmamış; maarifin meziyetini, kadrini köy çocukları değil, mürebbi-i efkârları olacak hocaları bile anlayamamış; bu da içlerinde eli kalem tutacak bir çocuk yetiştirmemesiyle anlaşılıyor..."

Peki köylerde eğitimin bu düzeyde olmasının suçu kimindir? Yazar, hiç düşünmeden bu suçu öğretmenlere ve babalara yüklemektedir. Çünkü çağımızda eğitim-öğretimin onca gelişmesine karşın, çocuklara birşey öğretilmemekte, birkaç yüz yıl öncesinin masalları okutulmakla yetinilmektedir. Bugün hangi köyün okuluna gidilse en zeki çocuğun bile ne okuyup öğrendiğini bilmediği anlaşılır. Babalar ise su gibi "elzem olan ilim ve maarifet" in değerini kavramamakta, çocuklarını okutmamaktadırlar. Bunlar her şeyi hükümetten bekliyorlar. Oysa eğitimin gelişmesi birliğe, toplu bir çaba göstermeğe bağlı bulunmaktadır. Köy okullarının "islahı çaresine bakılırsa köy bakkallarının köy gezgincilerinin vücudu ortadan kalır. Zira dünyada bir şey yok ki maarifle imha olunmasın".

"Köy Bakkalları" yarışması çerçevesinde " Atça'da Ahmet Ağa"ya yazılan mektupta da(2) köy bakkallarının köylüleri soyup soğana çevirmesinde en büyük etkenin birincilerin okur-yazar olmasına bağlı olduğu sonucuna varılmaktadır. Çünkü, Nikoli dükkânında okuduğu Urumca gazetelere dayanarak ürünlerinin para edip etmeyeceğini köylülere haber vermektedir. Nikoli'nin oğlu izmir'de okumaktadır. Kızları ancak köyün okumasına varmaktadır. Bunları gören köylü yakınmaktadır: "Ah Ahmet Ağa ah. Dertlerim deşiliyor, iş bilmiyoruz. Kendimiz okumadık bari çocuklarımızı olsun okutalım. Ben şimdi ihtiyarlığımdayım anlıyorum ki herşey okumakla oluyor. İş okumakla öğreniliyor. İş bilmeden zengin olmak mümkün olmuyor"...

Bu yazıda köylüye yol gösterir durumda olan Mehmet Beyin görüşleri de dikkati çekmektedir: "Mehmet Bey bize söz gelişi daha pek çok şeyler söyledi. Maşallah çok akıllı olmuş bize baba gibi nasihatlar etti: Siz cahil kalıyorsunuz dedi. Okuyup yazmakataki feyzi bilmiyorsunuz dedi. Bak size söylediğim şeyleri hep şu

1-Ahenk, 12 Teşrin-i evvel 1316 .

2-Yazıcıoğlu Mustafa ve Fahri, Ahenk, 13 Teşrin-i evvel 1316.

kitaptan çıkardım. Bu zenginlik yolunu gösterir. (Servet) kitabı derler dedi. Siz bunları okuyaydınız paranın nasıl kazanılacağını, çiftinize çubuğunuza nasıl bakacağını, sermayenin nasıl peyda olduğunu, şirketin ne demek olduğunu elhasıl ticaret ve serbest-i ticaret ne demek olduğunu anlardınız. Maarif hissenizi vakit ve zamaniyla verdiğiniz, çocuklarınızı yalnız köylerde değil, kazalarda, mutasarrıflıklarda kabilsen vilayetlerde okuduğunuz hocanızın çocukları yalnız sabahdan akşama kadar bangır bangır bağırarak değil bir gazete, bir kitap okutmasına, biraz hesap yaptırmasına, biraz yazı yazdırmasına dikkat ediniz" ..

Köy bakkallarıyla ilgili düşüncelerini "Karaburun'da İbrahim Ağa'ya" (1) açıklayan Cemşid çocukların okutulmasına nasıl bir özen gösterilmesi gerektiğini şu satırlarla dile getirmektedir: "Çocuklarımızın küçük iken mektebe devam ettirilip okutulmasına fevkelhad dikkat etmek bizim için bayağı bir borçtur. Bizim köyde de komşular Ahenk'i sık okumağa henüz başladılar. Kendi menfaatlarını orada göreceklerinde şüpheleri mi var... Bizim mekteplerimiz sizinkinden dün bir mertebede bulunuyor. Bunun için ne kadar teessüf edilse yeridir".

Ahenk'in açtığı bu yarışma ve bu yarışmaya gönderilen yazılarda ileri sürülen düşünceler, yine o tarihlerde İzmir'de yayınlanmakta olan Hizmet(2) gazetesinin de ilgisini çekmekten geri kalmadı. Tevfik Nevzat(3) Ahenk'in başlattığı bu tartışmaya Hizmet'te katılarak herkesin aydınlanmasına katkıda bulundu. Tevfik Nevzat, sorunu "Biz niçin bakkal olamıyoruz" cümlesinin dışına çıkararak "Acaba Rumlar ve bilhassa Yanyalılar niçin büyük iktidar gösteriyorlar" biçiminde ele alıyor, ancak bir çıkmaza sokuyordu. Hele hele Tevfik Nevzat'ın ahlak, tavır ve egemenlik anlayışımızın buna uygun olmadığını yazması, Ahenk'in tepkisine yol açmıştır. Ahenk, bu konudaki düşüncelerini yeniden derli toplu bir biçimde ortaya koymak gereğini duymuştu(4) "Biz dedik ki bizim seviye-i fikriyemiz şirket teşkiline henüz müsait değildir. Efrad-ı ahalemiz evvela münferiden görebilecekleri işleri görsünler, sonra daha başka işlerin mevcut olduğunu hissetsinler; münferiden göremeyeceklerini anlasınlar; bu işlerin şirketlegörülebileceğini idrak etsinler; sonra bir şirketi idare için lazım olan ahvali

1-Ahenk, 17 Teşrin-i evvel 1316.

2-Hizmet gazetesi 13 Kasım 1886 yılında yayına başlamıştı. Bıçakçızade Hakkı, Tevfik Nevzat ve Halit Ziya Uşaklıgil bu gazetenin kurucuları arasında yer almıştı. Bk. Ziya Somar, Tevfik Nevzat, İzmir, 1948, 61-73; Halit Ziya'nın Hizmet'le ilgili anıları için bk. Kirk Yıl, İstanbul, 1969, 175-180; 241-250.

3-Tevfik Nevzat için bk. Ziya Somar, Tevfik Nevzat, İzmir, 1948. Sürgünde bulunan Tevfik Nevzat, Kâmil Paşa'nın Aydın valiliğinde bulunduğu sırada arkadaşlarıyla birlikte bağışlanarak İzmir'e gelmişti. Ferik Şakir Paşa bu konuda Yıldız Sarayına verdiği jurnalde: "Dünkü gün Dersaadet tarihiyle Bitlis'ten avdet eden menfilderden Şekip (Tokadzade) ve Doktor İbrahim ve Avukat Nevzat nefs-i İzmirli bulduklarından vapurdan huruçlarını müteakip" doğru evlerine gittiklerini Memduh Beyin ise, İstanbullu olduğu için Frenk mahallesinde bir otele indiğini yazmaktadır (Bk. Uzunçarşılı, "II. Abdülhamid devrinde....", göst. yer, 212-213). Kâmil Paşa'nın çevresinde geniş bir hafiye kadrosunun bulunduğunu ve her hareketinin günü gününe Saraya jurnal edildiği anlaşılmaktadır. Uzunçarşılı'nın yayınladığı belgeler bunu yeterince doğrulamaktadır.

4-"Köy Bakkalları ve Mekâtip Bahsinde", Ahenk, 18 Teşrin-i sani, 1316.

kesb etsinler. Bunlar ise ancak büyüklerin efkârının küçüklere neşriyle muhtaç olduğumuz envar-ı fikriyenin kâffe-i tabakat-ı ahaliye sirayetiyle olur...". Ahenk, bu yolda attığı adımın geniş bir ilgi uyandırdığını da belirtmektedir. Ahenk, amacının "ahalimizi bakkallara, muhtekirlere, murabahacılar aldandamayacak bir hale" getirmenin tek çıkar yol olduğunu savunmaktadır.

Ahenk'in köy bakkalları konusunda açtığı yarışmaya o sırada Gördes kaymakamı olarak görev yapan Şair Eşref de (1) uzun bir şiirle katılmış, ancak gazeteye geç olaştığından değerlendirme dışı tutulmuştur. Bununla birlikte, Ahenk Eşref'in bu şiirini güzelliğinden ötürü olduğu gibi yayınlamıştır. Şiirin bazı parçaları aşağıya alıyoruz:

1-Hilmi Yücebaş, Şair Eşref Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları, İstanbul, 1978.

Makale-i manzume

Dinleyin pendimi ey ehl-i kura
Kalmayın böyle umumen fukara

Olmayın tenbel, umura alışın
Durmayın boş gece gündüz çalışın

Yeni aletle ziraat ediniz
Geç gelip tarladan erken gidiniz

İçinizden biri gelsin muhtar
Edeyim bazı hususu ihtar

Sen misin gel bakalım muhtar ağa
Dikkat et sözlerime ey budala

Ekmeği biçmeyi ehl-i fenden
Öğrenip yapmalıdır erkenden

Böyle gördüm diye etme ısrar
Neresinden ziyanın, dönsen kâr

Okuyup yazma zamanı bu zaman
Akil ol fırsatı fevt etme aman

Asrımız asr-ı terakki gözü aç
Kalmasın sen gibi oğlun dahi aç.

Okut evladını işte mektep
Kalmasın sen gibi öğrensin edep

Sen yapış kulpuna bir yıl sabanın
Sızlasın kırdı dikenden tabanın

Sen emek çek üzümü Yani yesin
Hem yesin hem de sana hırbo desin

Sen çalış bir sene harman kaldır
Yani'ye birden elinden aldır

Hepsini alsın elinden bakkal
Ne reva kim sen uzaktan bak kal
Gel inad eyleme şu pendimi tut
Dediğim vechile mahdumu okut

Okumazsa o da sonra naçar
Olacak bakkala bir hizmetkar

Size uymazsa zaman siz uyun
Toplayın bir yere sermaye koyun

Mesela vakt-i hasat etse hulul
Gelse meydan-ı husule mahsul

İhtiyar meclisi âdet etsin
Çıktı mı her sene harman gitsin

Toplasın nisbet ile hınta şair
Bazısından az olur bazı kesir

Birıza toplasa az çok dem ese
Emeğim geçti deyip de yemese

Sürüde bir tekeden bin düvel olur
Katreler bir yere gelse gül olur

Harman üstü fukaranın gözü tok
Bu işe hepsi verirler az çok

Satın o malı yapın sermaye
Yemesin parayı bir bed-maye

Toplanın mescide bir gün yahu
İhtiyar heyeti sair komşu

İçinizden birini bakkal edin
Eski köy bakkalını battal edin

Yeni bakkal şeker katsa da tuz
Kurtulur köylü yine bunda ucuz

Hissedar olsun ana köylü bütün
Olacak kârı verin mektep için

.....
Bu sene yap bunu ihmel etme
Başa çıkmaz bu deyip de gitme

Niyeti halis olunca kişinin
Hayır olur akıbeti her işinin

Gördes Kaymakamı Eşref

SONUÇ

Ahenk'in açmış olduğu bu yarışmada Şair Eşref'in manzumesi "bilittifak birinciliği" kazanmışsa da yarışmanın bitiminden sonra gazeteye ulaştığından bu ödül kendisine verilmemiştir. Bu bakımdan seçici kurul, Ahenk'in 5 Teşrinievvel 1316 tarih ve 1269 numaralı sayısında imzasız olarak yayınlanan yazıyı birinciliğe değer bulmuştur. İkinciliği ise gazetenin 17 Teşrinievvel 1316 tarih ve 1279 sayılı nüshasında yer alan Cemşit imzalı yazı kazanmıştır.

Ahenk gazetesinin köy bakkalları konusunda açmış olduğu anket ve bu ankete gönderilen yazılar, XX. yüzyıl başlarında ülkemizde köy ve köylülerin ne durumda olduklarını, nasıl bir ekonomik çıkmaz içinde bulduklarını ortaya koymaktadır. Bu ekonomik çıkmazın aşılması için ileri sürülen fikirler, köy sorunlarına kamuoyunda duyulan ilginin birer kanıtı olarak dikkati çekmektedir. Köylülerin dar olan kaynaklarını bir araya getirmek suretiyle birer kooperatif oluşturmalarını, böylece selemcilerin, murabahacıların baskısından kurtarılmasını savunan bu yazıları, Türkiye'de ekonomik zihniyetin değişmesine yönelik olumlu bir adım olarak değerlendirmek gerekir. Ziya Somar köy bakkalları konusunda Ahenk'in girişimini şöyle değerlendirmektedir(1): "1316 yılında İzmir matbuatının köy davasını bu derece açık alayıssız, her türlü politik taraftan uzak tam bir memleket hassasiyetiyle ele alması, İzmir'in fikir hayatında olduğu kadar, iktisadi tekamül tarihimizde ön yeri almasını tabii göstermektedir".

Öte yandan bu anket, Ahenk gazetesinin izlediği yayın politikasında da köklü bir değişikliği vurgulamaktadır. Nitekim çıktığı günden beri cansız ve sönük bir tutumla yayınıni sürdüren Ahenk'in 1316 (1900)'den itibaren sayfalarını toplumcu ve pratik bir felsefe eğilimi ile soyut konular yerine ülkenin yakın ve görünür ihtiyaçlarını ele almaya çalışmasının en canlı örneği köy bakkallarında ifadesini bulmuştur(2). Ahenk'in attığı bu mayanın tuttuğuna da şüphe yoktur. İkinci Meşrutiyet'ten sonra İzmir'de kendisini köy davasına adanmış Köylü gazetesinin yayına girmesi ve İzmir'de başlayan kooperatifleşme eğilimleri bunun en canlı kanıtı olarak görülmektedir.

1-"İzmir ve Köy Bakkalları", a. g. y., 22.

2-İlknir Hepşerbetçiler, **Ahenk Gazetesi Bibliyografyası (Kronolojik) 1885-1908**, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Böl. Bitirme Tezi, 1981 (basılmımiş), XIII.